

ІСТОРІЯ КНИЖКОВИХ
КОЛЕКЦІЙ ТА ЗІБРАНЬ

УДК 930.253:[46:655.3.066.32](477):929Заливаха
DOI: <https://doi.org/10.15407/rksu.27.082>

Ірина Миколаївна Дундяк,
доктор мистецтвознавства, доцент,
професор кафедри дизайну і теорії мистецтва,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна)
ORCID: 0000-0002-8175-479X
e-mail: dundiak@ukr.net

Олена Миколаївна Донець,
молодший науковий співробітник
відділу образотворчих мистецтв
Інституту книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
ORCID: 0000-0003-3837-5273
e-mail: edonec@ukr.net

**АВТОРСЬКІ ЛИСТІВКИ ОПАНАСА ЗАЛИВАХИ:
СМИСЛИ, КОНТЕКСТИ, ВІЗУАЛЬНІ ОБРАЗИ
(на матеріалах приватних архівів)**

Мета роботи. Надання загальної характеристики епістолярної спадщини відомого художника-шістдесятника О. Заливахи та систематизація листівок митця із приватних архівів як текстових та візуальних джерел. Окреслення специфіки авторського подання графічних образів листівок, виявлення смислових акцентів у тексті за допомогою лєттерінгу. **Методологія.** Застосовано системний підхід і методи дедукції та історико-типологічний метод для загального аналізу епістолярію митця в контексті дослідження листування шістдесятників. У процесі дослідження було використано структурно-типологічний метод для систематизації та вивчення текстових і візуальних джерел, а іконологічний метод використовувався для окреслення образно-символьного змісту зображень листівок. **Наукова новизна.** Окреслено значення епістолярію О. Заливахи як цінного історико-мистецького джерела. Введено до наукового обігу частину авторських листівок митця з приватних архівів та комплексно осмислено історико-культурний контекст доби їхнього

створення. Всебічно проаналізовано інтерпретацію графічних образів листівок та акцентування смислів у текстовому матеріалі автографів художника. **Висновки.** Стаття є першою спробою системно розглянути естетичні та філософсько-змістові смисли, відтворені в текстах та зображеннях авторських графічних листівок О. Заливахи. Текстова інформація листівок поглиблює інформаційний фактаж щодо персоналій, пов'язаних із шістдесятництвом, та є свідченням глибокої психологічної інтроспекції митця, дозволяє усвідомити особливості існування митців у тоталітарних умовах та специфіку їхньої творчості. Візуальні образи листівок мають потужне духовно-естетичне наповнення, дають змогу глибше осмислити значення інтелектуальної та мистецької спадщини шістдесятників у формуванні культурно-мистецького національного світогляду другої половини ХХ століття.

Ключові слова: Опанас Заливаха, шістдесятники, національне відродження, епістолярій, нонконформізм, графіка, листівки.

Актуальність теми дослідження. Різностороннє дослідження епістолярної спадщини українських дисидентів є важливою складовою у справі повернення правдивої, не спотвореної історії вітчизняного шістдесятництва. Такий ракурс дозволяє суттєво розширити інтерпретацію традиційної колективної історії України, адже висвітлює через приватні свідчення характер того чи іншого історичного моменту, а не пізнішу його реконструкцію «несвідками». Оприлюднення та аналіз листування шістдесятників є також спробою українців осмислити себе як частку історії буремних європейських змагань за громадянські права і боротьби за власну державу та проти тоталітаризму середини і другої половини ХХ століття. Цей період спонукав прогресивну інтелігенцію до пошуків національної свідомості, активного відновлення втраченого культурно-мистецького спадку.

Вивчення епістолярію відомого художника-дисидента Опанаса Заливахи є важливою складовою зазначеного процесу. Зауважимо, що наукова громада звернулася до системних досліджень листування митця лише протягом двох останніх десятиліть. Тому різностороннє опрацювання його авторських листівок другої половини ХХ ст., що становлять частину цього масиву джерел, є актуальним для української гуманітаристики – і не тільки як мистецьких артефактів, але й як епістолярної спадщини.

Аналіз досліджень і публікацій. Розвідка присвячена авторським мальованим та естампним листівкам О. Заливахи, котрі він робив невеликими серіями і друкував удома власноруч. Більшість доступних на сьогодні для дослідження й аналізованих у статті автографів святкових привітань митця належать до приватних збірок Ярини Заливахи (доньки митця), Віри Хорошової (його рідної сестри), Івана Русина, Галини Севрук, Миколи Дундяка та залучаються до наукового обігу вперше. Хоча ми свідомі того, що такої кореспонденції є набагато більше в інших приватних архівах.

Зауважимо, що декілька листів та листівок, як приклад графічної спадщини митця, подано в альбомі «Опанас Заливаха» [1], однак не проаналізовано. Частину автографів і текстів листування художника з Аллою Горською опубліковано у збірнику «Алла Горська: Червона тінь калини» [2], однак вони не стали об'єктами цілісного наукового вивчення. Для відтворення персоналії митця важливими були спогади його сучасників: І. Левицької [3], І. Русина [4], Л. Семікіної [5]. Для окреслення стилістики і тематики його образотворчої спадщини важливими є праці Б. Мисюги [6], І. Дундяк [7]. Влучно подає особливості побутування різдвяних листівок за радянських часів Т. Прохасько [8].

Вартісними в контексті цієї статті стали публікації М. Гриців [9], О. Забужко [10], Н. Петриківської [11], де висвітлюється історико-культурна доба діяльності шістдесятників. Проблематика епістолярної спадщини дисидентів ґрунтовно розглянута в монографії Н. Загоруйко [12] та дослідженні В. Кузьменко [13].

Мета дослідження. Надати загальну характеристику епістолярної спадщини відомого художника-шістдесятника О. Заливахи, зосередивши основну увагу на тематичній систематизації листівок із приватних архівів як текстових та візуальних джерел. Здійснити контекстний аналіз специфіки авторського подання графічних образів у святкових листівках, виявити смислові акценти в тексті.

Виклад основного матеріалу. Будь-який лист, на нашу думку, є, до певної міри, творчим актом, тому дослідники можуть віднайти в кореспонденціях бібліографічні матеріали щодо певних осіб, глибше зрозуміти специфіку «духу доби», творчість або світогляд письменника чи митця. Часто власне лист або листівка є унікальним документом, що розширює уявлення про історичні події, побуту культуру, мистецькі вподобання тощо. Листівки 1960-х років можна розглядати як об'єкти історичної та мистецтвознавчої науки, а філокартичний матеріал нерідко стає джерелом для вивчення унікальних жанрових сцен, картин митців, споруд, портретів тощо. Авторська листівка, виконана в одному або кількох екземплярах митцем власноруч, несе подвійне навантаження (мистецьке та змістове), адже містить унікальні джерела інформації – графічне зображення і текст.

На сьогодні в дослідженнях явища шістдесятництва в українській культурі виділяють теоретичний, ідеологічний, політико-соціальний та естетико-мистецький напрями. З останнім тісно пов'язані постаті митців, що творили не те і не так, як вимагав метод соцреалізму (А. Горська, В. Зарецький, В. Кушнір, О. Заливаха, Г. Севрук, Л. Семікіна та інші). Це коло осіб було пов'язане тісним спілкуванням і листуванням. Як влучно зазначає О. Забужко, «по суті, українське шістдесятництво <...> за своєю структурою було своєрідним праобразом нинішніх соцмереж, в якій «свій свого» впізнавав блискавично, і де головні завдання – пізнавати й ділитися пізнаним» [10, с. 292]. Н. Загоруйко вважає епістолярну спадщину шістдесятників багатограним комплексом з декількома тематичними ма-

сивами (поетична творчість, літературно-критична діяльність, родинне та особисте життя, спілкування з однодумцями, мистецтвознавчі погляди, зв'язки з діаспорою тощо) [12, с. 40].

Власне в епістолярії О. Заливахи маємо родинне спілкування, листування з однодумцями і друзями в Україні та діаспорі. Якщо В. Кузьменко трактує письменницьку кореспонденцію як окремих твір літературного та історіографічного жанру, в якому можна розглядіти особисте ставлення до дійсності й конкретного адресата [13, с. 13], то ми сміливо можемо говорити, що поєднання святкових привітань і власних творчих зображень на лицевій стороні листівки є не лише окремим епістолярно-мистецьким жанром, а й подвійним свідченням глибокої поваги митця до адресатів.

Нами здійснюються перші спроби зібрати кореспонденції по приватних архівах друзів, родичів, знайомих художника. Поверховий аналіз уже віднайденого матеріалу дає можливість констатувати, що листування традиційно обертається переважно довкола щоденного, буденного життя, однак містить і багато важливих мистецько-філософських сентенцій, роздумів авторів над різними питаннями образотворчого мистецтва, критичних думок про напрям руху української держави, політики доби незалежності тощо. Ця кореспонденція є цінним автентичним першоджерелом для розуміння індивідуальності митця та його побратимів, їхньої непохитності в поглядах, інтелектуальних та моральних засад.

Постать Опанаса Івановича стала відомою не лише завдяки творчим роботам, а й у контексті шістдесятництва та дисидентства. Народжений в Україні, але гнаний Голодомором у Росію, митець пройшов довгий шлях: навчання, праця в різних містах СРСР; повернення на батьківщину предків; арешт і «мала зона»; андеграундне творче життя після в'язниці в Івано-Франківську; визнання після здобуття української незалежності. Варто наголосити, що для художника не було важливим, в якому напрямі мистецтва працювати творчо, бо йому вдавалося практично все. Живописні полотна, графіка, книжкова графіка, екслібри, колажі, кераміка, різьблення по дереву, оформлення інтер'єрів – такий основний «мистецький асортимент» майстра, що часто був продиктований умовами життя.

Графічні твори, так звана «мала графіка», митця в аспекті таборової графіки часткового проаналізовані Б. Мисюгою в альбомі 2003 р., де він зазначає щодо цього виду мистецької спадщини Заливахи таке: «Його образне мислення набуло неабиякої тематичної багатогранності. Рафінована та гнучка форма мистецького виразу поєднала в собі перебірливу логіку силуетного зображення та естампну вимогливість до площини. Завдяки цьому змінилось його ставлення до якості мистецької форми та її призначення взагалі» [6, с. 27–28]. Графічні замальовки кульковою ручкою, композиції фломастером, естампи, книжкова

ілюстрація тушшю та аквареллю виконувалися митцем упродовж усього творчого життя. Авторські листівки майстра виконані також фактично в усіх вищеназваних техніках.

Для більшості людей у радянському суспільстві щирими й очікуваними святами були ідеологічно незаангажовані, тому традиція вітати з днем народження та Новим роком святковими поштовими картками була найпоширенішою. Це можемо прослідкувати й за мальованими листівками художника, які він завжди вчасно надсилав адресатам або приносив у подарунок. Особливу увагу привертають автографи з нагоди уродин близьких йому людей, бо це не лише вишукане привітання з цікавими варіантами лінгвістики у власне вітальному тексті, а й символічна, власноруч мальована листівка, що здебільшого в гіперболічній формі передає особливості вдачі особи солінізанта або зображає самого митця і його родину. Художник уникав стандартних варіантів листівок навіть у вітальних сюжетах з нагоди уродин.

Оригінальним за форматом, змістом і зображеннями є привітання для тещі митця Марії Возняк-Бандери з середини 1970-х років (архів доньки митця Я. Заливахи) (іл. 1). Видовжений формат умовно поділено на дві частини зображеннями: верхню займає постать ко-

Іл. 1. Листівка привітальна з днем народження для М. Возняк-Бандери. (З середини 70-х рр., архів Я. Заливахи).

ролеви на троні з левами і квітами обабіч, нижня зайнята пірамідою постатей з квітами в руках. Візуальний задум розкриває вірш: «Всі ми вдячні за науку пізнавать добро і зло. Будьмо дужі і здорові, щоб все добре в нас було». Мудру королеву-бабцю (в її руках яблуко та нагайка) вітають онуки, донька та зять. Угорі цієї мажорної листівки автор написав присвяту Марії авторства Т. Шевченка: «Ти дух святий свій принесла в їх душі вбогії! Хвала! І похвала Тобі, Маріє!», чим підкреслив свою повагу до М. Возняк-Бандери. Подібною за настроєм є привітальна листівка для М. Дундяка з нагоди тридцятиліття, де Заливаха зображає фломастерами свого друга козаком, який тримає на плечах усміхнених дружину та доньку у вишиванках (1971 р., архів М. Дундяка) (л. 2).

л. 2. Листівка привітальна з днем народження для М. Дундяка. (1971 р., архів М. Дундяка).

Картка до дня народження Г. Севрук 1976 р.

з її архіву є своєрідним привітальним автопортретом митця на тлі репресій 1970-х років (л. 3), адже Заливаха на той час був позбавлений виставкової діяльності, якісних художніх матеріалів і, зрештою, нормального спілкування. Митець зображає себе самотнім, закутим у ланцюги, що блукає містом з червоною трояндою. Цей настрій підтверджує й остання фраза привітання: «Пробач мою затурканість, загубленість, запрошеність ...».

Переходячи до аналізу різдвяних листівок Заливахи, зауважимо, що традиція їхнього надсилання стала популярною в Україні ще з другої половини XIX ст., а різдвяні картки, за спостереженнями Т. Прохаська, були «... свідченням

Іл. 3. Листівка привітальна з днем народження для Г. Севрук.
(1976 р., архів Г. Севрук).

найголовнішого статусу людини у світі – до мене ще пишуть, я отримую десятки святочних вітань, у мене є велика родина, багато друзів з різних періодів життя, мене люблять і поважають» [8]. Найчисленнішими є примірники автографів новорічно-різдвяних листівок митця. Більшість з них – лінорити, а образне вирішення зображень так чи інакше пов'язане з українською тематикою.

Це й не дивно, адже О. Заливаха мав звичку виготовляти власноруч листівки для привітання з Різдвом і Новим роком ще з таборових часів. Н. Петриківська з приводу святкування Різдва в радянських тюрмах зазначає: «Звичайно, відсвяткува-

ти Різдро, як це було за дорадянських часів, було неможливо. Заважили і таборові злидні, і нелояльні охоронці, від яких доводилося ретельно ховатися. Вплинув на святкування й радянський побут. Так, шістдесятники стали вітати одного з Різдром за допомогою радянських новорічних листівок. Причому вони подекуди мали суто радянський дизайн. Щоправда, деякі арештанти відзначилися на цій ниві й почали виготовляти листівки власними руками. Так, художник Опанас Заливаха створив серію оригінальних листівок, які потім дарував своїм друзям» [11]. Додамо й те, що ще під час ув'язнення його малу графіку, яку таємно передавали на Захід, друкували в закордонних мистецьких виданнях діаспори.

Наголосимо, що сьогодні багато наукових досліджень стосуються побуту політв'язнів СРСР, і серед тематики автори нерідко окремо виділяють святку-

вання релігійних свят та їхні атрибути як спосіб трансляції релігійної культури. Вважаємо, що для стабілізації релігійної свідомості дисидентів такі дії мали велике консолідуюче та аксіологічне значення. Вертепи шістдесятників на новорічні свята 1960–1970-х років були доволі популярними, як і розповіді про справжні великодні та різдвяні традиції. Про поїздки Києвом під Новий рік колядників із вертепом згадує І. Левитська: «Серед господарів були різні люди, найдовшим став концерт у І. Врони та Ліни Костенко з читанням віршів. Група була різною за віком. Від студентів до неймовірно темпераментного С. Отрощенка. Кінчали ми ніч обов'язково на Репіна, висипаючи повні мішки перед Віктором [ідеться про В. Зарецького], який чекав із Лесиком на громаду вдома» [3, с. 146]. Сумним спомином відлунює арештована різдвяна коляда 1972 р. у Львові, організована дисидентською молоддю зі Львова та Києва, яка так висловлювала незгоду з атеїстичною пропагандою, політикою викорінення українських національних традицій [9].

Повертаючись до різдвяних листівок як одного з елементів традиційного святкування Різдва, уточнимо, що за відсутності в радянських магазинах традиційних привітальних карток з'являлися винахідливі методи, щоб не відмовлятися від звичного способу вияву поваги до рідних і друзів та ствердження себе як християнина. Т. Прохасько визначає основні варіанти побутування таких зображень: графічні відбитки робіт місцевих художників, які творили неофіційне мистецтво і не боялися за свою радянську кар'єру; кореспонденція від західної діаспори (до конверта вкладали ще одну чисту картку, надруковану у вільному світі) або ж придбані листівки, де б не було написів про Новий рік (переважно друковані у Прибалтиці), чи українські, прикрашені лише ялинковими гілками і свічками або з якимись етнографічними мотивами [8]. Упродовж 1970–1980-х років у Б. Сороки, І. Марчука, В. Перевальського, М. Яціва та інших художників можна зустріти численні, доволі одноманітні графічні варіанти сцен із вертепами та колядниками, які часто використовувались авторами як вітальні листівки. Після 1991 р. цих робіт, відповідно, значно побільшало [7, с. 269].

Для Опанаса Заливахи українське походження не відразу стало тотожним його україномовності, тому остаточно батьківську мову він вивчив під впливом друзів і власного бажання вже в дорослому віці. Щодо образної мови текстів післяборових новорічно-різдвяних листівок митця зауважимо таке. Більшість із зображень 1970–1980-х років містять на лицевій стороні текст «З Новим роком!», до якого інколи додано: «Веселих свят». Листівки 1990-х років та пізніші подекуди містять написи «З Різдвом Христовим». Згадування лише Нового року зроблене зумисне, аби листівки у «відповідних держслужб» не асоціювалися з Різдвом і не ставали «проблемною кореспонденцією». Вітав Заливаха адресатів вишукано, щиро, добірною літературною мовою, але здебільшого політично

нейтрально в радянські часи – з новорічними святами. Однак використовував типово різдвяну лексику: кутя, коляда, посіваю, щедрий вечір тощо. До прикладу, в мальованій листівці до сестри 1970-х років він гречно пише: «Усім секстетом вітаємо усіх вас Хорошових, ваш дружній квартет, з Новим роком – здоров'я, радості, приємних несподіванок! Колядуємо та посіваємо всяким добром Вірі і Тані, Євгену і Миколі! Хай щастить вам у всьому! Ваші Панаси!».

А от у листівці до Г. Севрук 1975 р. знаходимо привітання власне з Різдрвом: «З Новим роком! Галинко! Найщиріші новорічні та різдвяні побажання надсилає Тобі Прикарпаття! Щедрий вечір, добрий вечір, добрим людям на здоров'я. Смачної куті! Веселих колядок! Нехай у Новому 1976 році Боги мають Тебе в опіці своїй! Дай Тобі Боже, Галинко, здоров'ячка та постійного творчого натхнення нам на радість, тобі на славу! Будь!».

Загалом тексти різдвяних привітань до Г. Севрук сповнені розлогими витонченими ґратуляціями, метафорами, які подекуди набувають пейзажності: «Карпати на чолі з засніженою Сивулею та я з громадою на обох Бистрицях, ще не замерзлих, вітаємо Тебе, Галинко...» (цитата з листівки з архіву Г. Севрук не датованої, припускаємо кінець 1990-х років); «Буду дуже радий зустріти Тебе у нас на Прикарпатті. Не їдуть кияни до гір Карпатських, знаю, що мають свого горя занадто. Але Говерла то як і Дніпро» (цитата з листівки Г. Севрук не датованої, припускаємо кінець 1980-х років).

Щодо візуальних образів та мотивів ліноритів цих листівок, зазначимо, насамперед, те, що «уніфіковано-солодкавих» фольклорних новорічних колядників-щедрувальників, які неохоче, але допускала радянська влада на екрани телебачення та у пресу, ми у Заливах практично не зустрічаємо. Хоч, власне, такі варіанти могли бути «політкоректними» і не створювали б для автора та адресатів жодних проблем із КДБ, однак художник таким шляхом не пішов.

Існує варіант мажорної ліноритної листівки «З Новим роком!» 1970-х років, де зображено ватагу хлопчаків-колядників у народній ноші та вифлеємську зірку в небі (дублюється у збірках М. Дундяка, І. Русина, В. Хорошової). Відрізняється від попередньої листівки варіант новорічних привітань кінця 1980-х років, репродукований в альбомі про митця [1, с. 116], що зберігається в архіві В. Хорошової, де колядники – вже дорослі суворі чоловіки з важкими мішками за плечима та, найімовірніше, таборовим минулим (на це натякають ґрати). Надії на краще додає символічна ластівка, що летить до вікна хати. Подібним є зображення 1980-х років: мальоване фломастерами віншування з різдвяними святами для Г. Севрук з вертепом та вифлеємською зіркою, що паде до української хати.

Мальовану листівку, що нагадує стилізовану лаконічну етнографічну замальовку з сюжетом молитви жінки перед святою вечерею, репродуковано в альбомі (орієнтовно початок 1980-х років) [1, с. 119], а в архіві доньки митця

знаходимо подібне естампне вирішення сюжету, однак уже в багатофігурному варіанті 1988 року. У цих двох варіантах у вікні присутня провідна зірка зі сходу як символ чуда.

Безпосередньо зі змістом біблійного Різдва пов'язані листівки з варіаціями зображення вифлеємської зірки і трьох царів в основі сюжету. Волхви чи мудреці, за задумом Заливахи, в подарунок Христові несуть дари до української хати на мальованих фломастером листівках до Г. Севрук (1977 р., 1985 р.). Наближає художник до глядача постаті трьох царів, які вже стукають у вікно (в яке падає зоря), на акварельній картці до побратима І. Русина (архів І. Русина без дати). Однак уже в естампному варіанті початку 1990-х років митець переносить події на виразно вітчизняний ландшафт до верхньої частини зображення (церква, тополя) і над написом «Веселих свят! З Новим роком!» вміщує тризуб, який є символічною вифлеємською зіркою (підсилює патріотичне звучання кольорами національного прапора).

Голова бика зліва уособлює біблійну стайню. А перед Марією з немовлям Христом – на колінах, зі схиленими головами три царі (Іл. 4) (дублюється у збірках І. Русина, В. Хорошової). Листівка 1996 р. до Г. Севрук містить подібний, але вже скорочений варіант Різдва: Марія нахилена над Немовлям; голова бика; вгорі зоря, що падає, і тризуб. Кожен із цих варіантів сюжету художник супроводжує українською атрибутикою, яка щороку мала нести надію на краще майбутнє знайомим і родичам.

Іл. 4. Листівка привітальна різдвяна
«Веселих свят! З Новим роком!».
(Поч. 90-х рр., архів В. Хорошової).

Лл. 5. Листівка привітальна різдвяна.
(Поч. 90-х рр., архів Г. Севрук).

Перед розглядом ще двох варіантів листівок мусимо констатувати, що образ жінки у творах українських нон-конформістів набуває релігійної спрямованості. Жінка-Мати-Україна-Богородиця стає свідомим або й несвідомим трактуванням жінки як Богородиці-України, яка має врятувати їхнім глядачам душу [7, с. 271]. Особливо багато таких варіацій було в Опанаса Івановича, – українська жінка ставала прототипом для відомих християнських сюжетів: Знамення, Покров, Милування, Провідниця тощо. Бажання об'єднати в одному зображенні відомий іконографічний богородичний і різдвяний сюжети відслідковуємо в естампній листівці без дати з архіву Г. Севрук. Невелика самотня постать Богородиці з Дитям на тлі зимового пейзажу підсвічена відблисками сліпучого світла провідної зорі (Лл. 5).

Різдвяна ліноритна картка 1989 р. відрізняється від попередніх найперше форматом – А5 – та символічною насиченістю композиції (репродуковані в альбомі картки [1, с. 111] є й у

збірках І. Русина, М. Дундяка). Центральне місце займає постать Богородиці-України (типу Знамення), однак, на відміну від класичної іконографічної схеми, її руки не підняті. Марія міцно тримає Христа, який благословляє глядача. Знаковим є й хрестоподібний поділ площини листівки, де на вертикальній частині вміщено фрагменти міського пейзажу. Однак найцікавіші деталі – це два великі замки обабіч постатей на горизонтальному рамені хреста, їхні дужки сим-

волізують наближення незалежності – одна тріснута, але тримається купи, а інша вже відкрита. Два роки (два замки) залишилося до проголошення української незалежності. А вже Богородиця-Знамення 1991 р. з тризубом на німбі та заплученими очима немовби пророкує омріяну свободу в новому році (естампна листівка зі збірки В. Хорошової) (л. 6).

Власне останні картки в галереї різдвяно-новорічних привітань майстра є плавним переходом до окремої групи листівок, що сюжетно практично не пов'язані зі святом. Сюжети ці, хоча й містять вітальні написи «Веселих свят», «З Новим роком», та за своїм змістом провокують адресата до філософських роздумів над долею України в прийдешньому році. Митець звертає ними увагу на правдиву історію України та натякає на проблему відродження наці-

ональних, мистецьких, військових еліт, інтелігенції. Бо існування їх у радянській Україні, за твердженням О. Забужко, «справді вдаряло по найглибших підвалинах державного ладу – “підривало основи”» [10, с. 292].

У автора був особливий пієтет до козацьких еліт, тому образ козака-героя, козака-воїна посідає особливе місце в мистецькій філософії художника. Цей персонаж часто зустрічається в різних творчих жанрових інтерпретаціях О. Заливахи, адже уособлює силу духу народу, незламну волю в боротьбі з поневолювачами України. На сьогодні відомі чотири варіанти естампних карток із козаком-бандуристом. Найдавніший із віднайдених датується 1978 р. (архів

л. 6. Листівка привітальна різдвяна.
(1991 р., архів В. Хорошової).

Г. Севрук), а один репродукується в альбомі [1, с. 113]. Зображення за композицією практично однакові: козак сидить з бандурою, вгорі над ним летить кінь і падає вишневська зірка. Відрізняються лише розташуванням шаблі, включенням калинового кетяга або книжки. Хоча такій серії передує більш динамічний естампний варіант 1974 р., де козак стоїть у центрі з піднятими догори руками, біля його ніг – шабля, а елементами символічного типового українського стафажу є хата, тополя, полум'я, місяць, зірка, що падає (архів Г. Севрук, репродукція в альбомі [1, с. 112]).

Лл. 7. Листівка привітальна новорічна.
(З середини 70-х рр., архів І. Русина).

Є приклад і мажорного варіанту Мамая (Лл. 7), що тримає чарку і штоф (архів І. Русина). За стилістикою графіки і настроєм він подібний до аналізованих на початку «Колядників», тому припускаємо, що виконаний естамп у 1970-х роках. Митець цікавився історією козацтва, розумівся на козацьких шляхетних родах, говорив про необхідність постання власної армії та мистецької еліти для адекватного існування держави. Тому не дивно, що в листівці 1995 р. центром композиції є три обличчя в упівських мазепинках, а над вертепними зірками вміщено тризуб (архів І. Русина). Ймовірно, О. Заливаха таким чином візуально рефлексував над ви-

словом одного зі своїх улюблених філософів О. Гассета щодо питання справжніх провідників нації: «Суспільство без аристократії, добірної меншини не є суспільством. Писав про Іспанію, а ніби про Україну. І як виправляти хребет?» [4, с. 191].

Нечисленними в архівах є привітання з Великоднем, і вони також у варіантах мальованих та естампних. Ручні техніки переважають у листівках 1970–1980-х

років. Одна з них, а саме декоративна композиція з мотивами писанок та верби, репродукована в альбомі про митця [1, с. 115]. А вже для привітання І. Русину художник створив фактично сюжетну картину про Великдень, яку супроводжує напис «Веселих свят». Самотня стара жінка (знову ж таки уособлення України) сидить і сумує, підперши голову, коло столу з паскою, писанками та гілками вербових котиків.

Ліноритна листівка 1992 р. багата на символи, і це не дивно, адже після проголошення української незалежності минуло лише півроку. Митця переповнювало піднесення, яке найперше висловлене в написах: «Христос воскрес! Воскресла Україна! Веселих свят!». Підтримано цей настрій у постаті Богородиці Покрови. Вона тримає омофор, складений із колосся пшениці, а Христос – у гетьманському одязі (шапка прикрашена тризубом), він тримає булаву та книгу. Це ще один приклад того, що основним способом творення художником картин, на думку Л. Семикіної, є повна розробка, створення образу, певної ідеї, а ідея ця – утвердження України, її апостолів, її народу [5, с. 176].

Висновки. Стаття є першою спробою системно розглянути естетичні та філософсько-змістові смисли, відтворені в авторських графічних листівках О. Заливахи. Окреслено значення епістолярію О. Заливахи як цінного історико-мистецького джерела. Текстова інформація листівок поглиблює інформаційний фактаж щодо персоналій, пов'язаних із шістдесятництвом, та є свідченням глибокої психологічної інтроспекції митця, дозволяє усвідомити особливості існування митців у тоталітарних умовах та специфіку їхньої творчості. До наукового обігу залучено частину авторських листівок митця з приватних архівів та комплексно осмислено історико-культурний контекст доби їхнього створення. Всебічно проаналізовано інтерпретацію графічних образів листівок: у картках до дня народження переважають мальовані зображення та здебільшого відтворено образ адресата; у різдвяно-новорічній та великодній кореспонденції відзначаємо різноманітні варіанти використання української фольклорної та релігійної тематики.

Візуальні образи листівок О. Заливахи мають потужне духовно-естетичне наповнення, надають можливість осмислити значення інтелектуальної та мистецької спадщини шістдесятників у формуванні культурно-мистецького національного світогляду другої половини ХХ століття. Авторські листівки митця, як і весь епістолярій, вимагають подальших досліджень (пошук, систематизація, аналіз). Окремої розвідки також вартує дослідження рукописних шрифтів та лєттерінгу в акцентуванні смислів у текстовому матеріалі автографів листівок та книжкової графіки художника.

Список використаних джерел

1. Опанас Заливаха: Альбом / упоряд. Б. Мисюга. Київ : Смолоскип, 2003. 160 с., іл.
2. Алла Горська : Червона тінь калини : листи, спогади, статті / ред. та упоряд.: О. Зарецький, М. Маричевський. Київ : Спалах, 1996. 240 с. : кольор. іл.
3. Левитська І. Неофітка // Алла Горська : Червона тінь калини: листи, спогади, статті. Київ : Спалах, 1996. С. 143–147.
4. Русин І. Розповіді про друга-побратима // Дзвонар : збірка статей і спогадів про Опанаса Заливаху / упоряд. В. В. Овсієнко ; передм. М. А. Горбаль. Харків : Права людини, 2017. С. 179–191.
5. Семикіна Л. Щастя // Дзвонар : збірка статей і спогадів про Опанаса Заливаху / упоряд. В. В. Овсієнко ; передм. М. А. Горбаль. Харків : Права людини, 2017. С. 178.
6. Мисюга Б. Кривавий птах // Опанас Заливаха : альбом / [упоряд. Богдан Мисюга]. Київ, 2003. С. 19–28.
7. Дундяк І. Українське церковне малярство другої половини ХХ – початку ХХІ століть (особливості функціонування, збереження, трансформації та відродження) : моногр. / ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2019. 404, [43] с. : іл.
8. Прохасько Т. Різдвяні листівки: свідчення і ностальгія. URL : <http://www.gkpress.if.ua/node/8150> (дата звернення : 12. 02. 2013).
9. Гриців Марія. Арештована коляда, або погром 12 січня 1972-го // Історична правда. 2011.12 січ. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/01/12/13866/> (дата звернення : 16. 01. 2021).
10. Забужко О. Євген Сверстюк: з незнищеного // «І знов я влізаю в танк ...» : вибрані тексти 2012–2016 : статті, есе, інтерв'ю, спогади. Київ, 2016. С. 288–314.
11. Петриківська Н. Різдво в таборах : Як відзначали свято українські шістдесятники URL: <https://archive.svitua.org/istoriya/skarbnitsya-spogadiv/item/9719-rizdvo-v-taborakh-yak-vidznachaly-sviato-ukrainski-shistdesiatnyku.html> (дата звернення 16. 01. 2021).
12. Загоруйко Н. Таборовий епістолярій українських шістдесятників. Київ : Смолоскип, 2018. 256 с.
13. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ ст. : автореф. дис ... д-ра філол. наук : Київ, 1999. 34 с.

Iryna Dundiak,

*Doctor of Art Studies Sciences (Dr. habil. in Art Studies), Associate Professor,
Professor of Department of Design and Theory of Art,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)*

ORCID: 0000-0002-8175-479X

e-mail: iryna.dundiak@pnu.edu.ua

Olena Donets,

*Junior Researcher of Fine Arts Department
of Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID: 0000-0003-3837-5273

e-mail: edonec@ukr.net

Opanas Zalyvakha's authorial postcards: main points, contexts, visual images (based on materials from private archives)

The main goal of the research. Realization of general characteristics of epistolary heritage of the well-known artist-sixtier Opanas Zalyvakha and arrangement of postcards from private archives as text and visuals sources. Outlining the specifics of the authorial presentation of graphic images of postcards, identifying of semantic accents in the text with the help of lettering. **Methodology.** The author applied a systematic approach, deduction methods, historical and typological methods for a general analysis of the artist's epistolary in the context of the research of the sixtiers' correspondence. In the course of the research, a structural-typological method was used to systematize and study textual and visual sources, and an iconological method was used to outline the figurative and symbolic content of postcards images. **Scientific novelty.** Opanas Zalyvakha's epistolary was outlined as a valuable historical and artistic source. A part of the artist's authorial postcards from private archives was introduced into scientific circulation and the historical and cultural context of the time of their creation was comprehensively cleared. The interpretation of graphic images of postcards and accentuation of meanings in the textual material of the artist's autographs was comprehensively analyzed. **Conclusions.** The article is the first attempt to systematically consider the aesthetic, philosophical, and semantic meanings which are reproduced in the texts and images of the authorial graphic postcards of Opanas Zalyvakha. The postcards' textual information deepens these informational facts about the personalities who lived in the sixties and is a testament of the deep psychological introspection of the artist. These postcards allow us to understand the peculiarities of the artist's existence in totalitarian conditions and the specifics of their work. Postcards' visual images have powerful spiritual and aesthetic contents. These postcards allow us a more accurate understanding of the importance of intellectual and artistic heritage of the sixties in the formation of cultural and artistic national worldview of the second half of the 20th century.

Key words: Opanas Zalyvakha, sixtiers, national revival, epistolary, recusance, graphic, postcards.

*Стаття підготовлена 29 грудня 2020 року;
подана до друку 6 січня 2021 року.*